

STAKLO IZ KASNOANTIČKE LUKE U RESNIKU KOD TROGIRA

Smiljan Gluščević

UDK 748.032.7 (497.5 Resnik) »03«

Izvorni znanstveni rad

Smiljan Gluščević

Arheološki muzej u Zadru

U članku se govori o slučajnim pod-morskim nalazima kasnoantičkog stakla u Resniku nedaleko od Trogira. Obraduju se samo tri oblika: polukružne i konične čaše (Isings forma 96), polukružne zdjelice (Isings forma 116) i konična zdjelica s udubljenjima (Isings forma 117). Na osnovi brojnog komparativnog materijala, osobito iz zapadnih provincija Rimskog Carstva, dolazi se do njihove datacije pretežito u 4. stoljeće. Poštivajući dosadašnje nalaze polukružnih čaša u nas, njihovu brojnost u Resniku, najnovije nalaze u Savudriji te nalaze peći, neobrađenog stakla i natpisa staklara Pashazija u Saloni, iznosi se pretpostavka o njihovoj proizvodnji u Dalmaciji.

Arheološki muzej u Zadru već dvije godine provodi sistematska hidro-arheološka istraživanja na prostoru Resnika u Kaštelanskom zaljevu. Dvodnevna istraživanja provedena su 1988. godine u suradnji s tadašnjim Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, a sljedećih godina u suradnji s novoosnovanim Zavičajnim muzejem Kaštela.

Istraživanjima se utvrdilo kako se radi o helenističkoj luci za koju se čini, barem u ovoj fazi istraživanja, da je trajala u 2. st. i prvoj polovici 1. st. prije Krista.¹

Nešto se šire na problematiku položaja u Resniku, osobito u vezi s toponimom *Siculi* gdje je, po Pliniju, car Klaudije naselio svoje veterane, osvrće i B.

¹ Prvi se put helenistički materijal iz mora u Resniku spominje kod Z. Brusić, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, Diadora 10, Zadar 1988, 25, bilj. 29; Isti, Resnik kod Kaštel Novog - helenističko pristanište, Arheološki pregled, 29/1988, Ljubljana 1990, 117-119;

I. Bilich, Helenistička reljefna keramika u zbirkama Ivice Svilana i Nevena Lete, Kaštelanski zbornik 4, Kaštela 1994, 145-157.

Kirigin.² U svom priopćenju navodi i autore koji su se dotakli pitanja ovog prostora počevši od Rutara i Ljubića, preko Bulića i Novaka, do Omašića i Babića.³

Ono što nas zanima jest navod istog autora koji pretpostavlja kako je u moru pred Resnikom »bila antička luka Sicula čiji kontinuitet možemo pratiti do kasne antike«. ⁴ U kratkom opisu radova započelih 1984. godine, u sklopu izgradnje turističkog naselja, spominje »ostatke grobova u amforama, pod tegulama i onim zidanim«. Pokretni materijal koji je nađen datira se od republikanskog do kasnoantičkog perioda.⁵

Sustavna arheološka istraživanja na kopnu, premda za sada malog opsega, poduzima Zavičajni muzej Kaštela. Njima su se, kako kaže I. Bilich, utvrdile helenistička i kasnoantička faza života na ovome prostoru. O kasnoantičkom grobu nađenom prigodom spomenutih istraživanja piše I. Fadić.⁶

Dvojica ronilaca amatera, ljubitelja i sakupljača starina, Ivica Svilan iz Kaštel Novog i Neven Lete iz Splita, osim položaja helenističke luke otkrili su i prostor na kojemu se nalazi kasnoantički materijal. Preronjavanjem terena ustanovile su se na nekim mjestima veće nakupine kamena. Međutim, bez kvalitetnog geodetskog ili pak zračnog snimka nismo mogli kazati radi li se o koliko-toliko artikuliranim ostacima kakvog lukobrana odnosno gata. Nije nemoguće da su mnogi objekti za pristajanje brodova bili rađeni od drva koje je do danas, naravno, propalo, ili da se iskrcavalo pomoću provizornih skela. Ali rješavanje tih pitanja prepuštamo nekim budućim istraživanjima.

Ono što je zanimljivo dvije su stvari: prvo, mjesto nalaza kasnoantičkog materijala nalazi se više od stotinu metara istočno od onoga s helenističkim i, drugo, do sada se nije utvrdio materijal iz prijelaznog razdoblja, dakle iz 1. i 2. stoljeća.

Ipak, bit će da se radi samo o stanju istraživanja resničkog podmorja jer je teško pomišljati kako je lučki život na jednom tako značajnom prostoru jednostavno prekinut da bi se u kasnoj antici ponovno nastavio.

U moru je osim stakla, nađeno i nešto ulomaka odnosno cjelovitijih komada kvalitetne keramike, ponajviše tanjura i zdjela s ukrasima i bez njih. Svi oni se mogu pripisati sjevernoafričkoj keramičkoj produkciji, odnosno tipovima koje Hayes naziva »African red slip ware«⁷ i kojih datacija također ide u kasnu antiku.

Od staklenih predmeta postoji veći broj ulomaka od barem desetak različitih tipova, ali ovom ćemo se prilikom zbog ograničenog prostora zadržati samo na onima kojima je sa sigurnosti moguće odrediti oblik a time donekle i dataciju. Najveći broj pripada, najvećim dijelom fragmentarno sačuvanim, polukružnim odnosno koničnim čašama.

² B. Kirigin, Resnik - antičko nalazište pod morem i na kopnu u Kaštelanskom zaljevu, Obavijesti HAD-a, br. 1, god. XXI, Zagreb 1989, 24-27.

³ Isti, n.dj.

⁴ Isti, n.dj., 24.

⁵ Isti, n.dj., 25.

⁶ I. Fadić, Kasnoantički grob u Resniku, Kaštelanski zbornik 4, Kaštela 1994, 159-164.

⁷ J. W. Hayes, Late Roman Pottery, London 1972.

1. Djelomično sačuvana polukružna čaša od žućkasto-zelenkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 4,6 cm, rek. š. otvora 8,8 cm) (T. 1:1)
2. Ulomak polukružne čaše od maslinastog zeleno-žućkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,9 cm, rek. š. otvora 9 cm) (T. 1:2)
3. Djelomično sačuvana polukružna čaša od maslinastog zeleno-žućkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 4,3 cm, rek. š. otvora 8,8 cm) (T. 1:3)
4. Ulomak polukružne čaše od blijedo žućkasto-zelenog stakla, blago profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,6 cm, rek. š. otvora 9,8 cm) (T. 1:4)
5. Djelomično sačuvana polukružna čaša od žućkasto-zelenkastog stakla blago izvijenog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 6,1 cm, rek. š. otvora 8,9 cm) (T. 1:5)
6. Djelomično sačuvan gornji dio polukružne čaše od žućkasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,6 cm, rek. š. otvora 9,5 cm) (T. 1:6)
7. Djelomično sačuvana polukružna čaša od blijedozelenkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 4,5 cm, rek. š. otvora 8,4 cm) (T. 1:7)
8. Ulomak polukružne čaše od zelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 2,6 cm, rek. š. otvora 9,2 cm) (T. 1:8)
9. Ulomak polukružne čaše od žućkasto-zelenog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 4,1 cm, rek. š. otvora 12 cm) (T. 1:9)
10. Dio gornjeg dijela polukružne čaše od maslinasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,4 cm, rek. š. otvora 7,7 cm) (T. 2:10)
11. Većim dijelom sačuvana polukružna čaša od zelenkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 6,7 cm, rek. š. otvora 9,4 cm) (T. 2:11)
12. Ulomak polukružne čaše od žućkasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,8 cm, rek. š. otvora 7,8 cm) (T. 2:12)
13. Cjelovitije sačuvana polukružna čaša od zelenkastog stakla s malim, lagano profiliranim i zaravnjenim obodom. (v. 6,3 cm, rek. š. otvora 9 cm) (T. 2:13)
14. Djelomično sačuvana polukružna čaša od maslinasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 6,2 cm, rek. š. otvora 8,9 cm) (T. 2:14)
15. Djelomično sačuvana veća polukružna čaša od zelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 7,3 cm, rek. š. otvora 12,4 cm) (T. 2:15)
16. Djelomično sačuvana polukružna čaša od blijedozelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (v. 6 cm, rek. š. otvora 8,2 cm) (T. 3:16)
17. Djelomično sačuvana polukružna čaša od maslinasto-zelenog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (v. 6,3 cm, rek. š. otvora 8,9 cm) (T. 3:17)
18. Djelomično sačuvana polukružna čaša od maslinasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (v. 6 cm, rek. š. otvora 7,5 cm) (T. 3:18)
19. Dio oboda i tijela polukružne čaše od maslinasto-zelenog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,7 cm, rek. š. otvora 11,4 cm) (T. 3:19)
20. Ulomak polukružne čaše od zelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 4,4 cm, rek. š. otvora 8,6 cm) (T. 3:20)
21. Ulomak polukružne čaše od zelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 4,9 cm, rek. š. otvora 7,4 cm) (T. 3:21)

22. Ulomak polukružne čaše od zelenkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 4,6 cm, rek. š. otvora 9 cm) (T. 3:22)

23 Ulomak polukružne čaše od zelenkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 5,9 cm, rek. š. otvora 8,8 cm) (T. 3:23)

24. Ulomak velike polukružne čaše od plavkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. Na njemu je djelomično sačuvan ukras izrađen laganim brušenjem. Sastoji se od nepotpunog kruga obrubljenog trokutastim zupcima. S njegove unutrašnje strane (gore i desno) dvije su konkavne linije. U središtu je prikaz patke ili guske. Iznad zubaca smješteno je okomito slovo H, a s donje strane vidi se slovo T vodoravno položeno. (v. 10,8 cm. rek. š. otvora 12,9 cm) (T. 4:24, 24a)

25. Ulomak konične čaše od blijedozelenkastog stakla s kratkim lagano profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 3,8 cm, rek. š. otvora 10,5 cm) (T. 4:25)

26. Djelomično sačuvana konična čaša od zelenkastog stakla s profiliranim i zaravnjenim obodom. (sač. v. 3,6 cm, rek. š. otvora 8,4 cm) (T. 4:26)

27. Dio konične čaše od zeleno-žučkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 3,1 cm, rek. š. otvora 7,6 cm) (T. 4:27)

28. Ulomak konične čaše od zeleno-žučkastog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. (sač. v. 4,1 cm, rek. š. otvora 6,1 cm) (T. 4:28)

29. Polovično sačuvana čaša koničnog tijela od zelenkastog stakla, lagano profiliranog i zaravnjenog oboda. (v. 7 cm, rek. š. otvora 7,1 cm) (T. 4:29)

Ovu grupu staklenog materijala čine slobodno puhane, pretežno polukružne, i konične čaše. Osim samog oblika, globalna im je osobitost intenzivnija zelena boja koja, razumljivo, ima inačica bilo da naginge žučkastoj ili pak maslinasto-zelenoj. Samo staklo varira od izuzetno čistoga do onoga s mjehurićima i tragovima izvlačenja niti. Otvor im je u pravilu najprije lagano izvijen prema vani, a zatim ponovno okrenut prema unutra, tako da i on zapravo ima polukružan oblik. Obod je uvijek zaravnjen. Valja ipak naglasiti kako i oblik, osobito polukružni, ima varijacija pa čaše mogu biti više ili niže, izrazito polukružne ili pak više koničnog oblika. Samo na jednoj od ovih čaša imamo izrađen brušeni ukras.

Čaše ovoga tipa nalazimo u velikom broju na vrlo širokom prostoru. Čini se kako se javljaju već sredinom ili krajem 3. st., karakteristične su za 4. st., premda ih ima i u prvoj polovici 5. stoljeća.⁸

Nadene su tako npr. u Limburgu,⁹ gdje se datiraju u 3., 4. i rano 5. st. Za primjerak br. 44 iz Haarlena se navodi kako se zbog zaobljenog oboda (a što je vrlo rijetko kod ovih čaša, op. S. G.) vjerojatno može datirati u kasno 4. ili rano 5. st.¹⁰

⁸ C. Isings, Roman Glass from Dated Finds, *Archaeologica Traiectina* II, Groningen /Djakarta 1957, 113-114, form 96.

⁹ Ista, Roman Glass in Limburg, *Archaeologica Traiectina* IX, Groningen 1971, 71-72, fig. 16; 43-46.

¹⁰ Ista, sp.mj.

Nekoliko ovakvih čaša iz Muzeja Curtius Vanderhoeven datira u drugu polovicu 4. st.¹¹

Dva primjerka s nekropole u Cellásu Barkóczy stavlja u posljednju trećinu 4. st.¹² Isti autor u novijoj obradi stakla iz Mađarske navodi još nekoliko primjeraka koji potječu iz grobova i sve ih datira u 2. pol. 4., odnosno prva desetljeća 5. stoljeća.¹³

Jednu čašu spominje i S. Auth. Datira je u 3. st., smatra kako je to najjednostavniji oblik posuda za piće, a proizvodnju locira u rimske staklarske radionice.¹⁴

Čak devetnaest primjeraka koji potječu iz grobova navodi K. Goethert-Polaschek, sve ih datirajući u početak i 2. pol. 4. st.¹⁵

Također grobne nalaze, što je za točniju dataciju ovog tipa osobito važno, donosi i A. Burger.¹⁶

Nekoliko primjeraka, od kojih neki imaju horizontalno brušene linije, obrađuje i Vessberg. Smatra kako su direktan uzor imali u metalnim izradevinama i da potječu iz iste radionice.¹⁷

Na ovaj se tip čaša osvrće i E. Roffia. Za jednu misli kako direktan uzor ima u nekim primjercima s istočnog Mediterana, dok su one koje Isings donosi kao formu 96 produkti zapadnih radionica. Uz to spominje kako neki primjerci podrijetlom sa zapada imaju zaobljen i zadebljan rub.¹⁸ Općenito tip datira u 3. i 4. stoljeće.¹⁹

Ovakvog staklenog materijala nalazimo i u Bonnu gdje se datira u 4. st.²⁰

Čaša ovog tipa nalazi se i u drugim krajevima. Njima se npr. bavi, nabrajajući brojne analogije, i V. Šaranović-Svetek. Iznosi kako se na temelju dobro datiranog komparativnog materijala njihova pojava može pratiti od druge pol. 3.

¹¹ *M. Vanderhoeven*, Verres Romains tardifs et Mérovingiens du Musée Curtius, *Journalées Internationales du Verre*, Liege 1958, 10, 12.

¹² *L. Barkóczy*, Die datierten Glasfunde aus dem 3-4. Jahrhundert von Brigetio, *Folia Archaeologica* XIX, Budapest 1968, 76, Abb. 38:4, kat. 43; Abb. 40:4.

¹³ Isti, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, *Studia Archaeologica* IX, Budapest 1988, 57, T.II; 17, 18, 19, gdje spominje još neke nalaze.

¹⁴ *S. M. Auth*, *Ancient Glass at Newark Museum*, New Jersey 1976, 101, br. 111.

¹⁵ *K. Goethert-Polaschek*, Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier, Trierer Grabungen und Forschung, band IX, Mainz 1977, form 49a.

¹⁶ *A. Sz. Burger*, Das spätrömischen Gräberfeld von Samogyszil, *Fontes archaeologici Hungariae*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1979, 88, T. 2, grob 5, T2:2c; 97, grob 69, T.13. 13; 103, grob 99, T.19:7.

¹⁷ *O. Vessberg*, Roman Glass in Cyprus, *Opuscula archaeologica*, vol. VII, Lund 1952, 114-115, T. I: 18-22. U činjenici da su neki primjerci iz Cologne nađeni s novcem trećeg stoljeća, te da su svi od bezbojnog stakla, nalazi argument u prilog datacije ovog tipa ne ranije od drugog stoljeća.

¹⁸ *E. Roffia*, I vetri antichi delle civiche raccolte archeologiche di Milano, Milano 1993, 77.

¹⁹ *Ista*, sp. mj.

²⁰ *A. B. Follmann-Schulz*, Die römischen Gläser aus Bonn, Beihefte der Bonner Jahrbücher, Band 46, Köln 1988, T.44:380, 383.

do prve polovice 5. stoljeća poslije Krista.²¹ Rainsku oblast navodi kao ishodište ovog tipa u Panoniji.²²

Nekoliko je sličnih čaša nađeno i na jugoistočnoj nekropoli Dokleje. Doduše, autorica ih dijeli na dva tipa III/1A i III/1B, s kojom se distinkcijom ne bih mogao složiti. Naime, primjerci iz grobova 2 i 219 (njezina druga grupa) oblikom odgovaraju našima²³ jednako kao i oni tipa III/1A koji, međutim, za razliku od naših, imaju brušen horizontalni ukras.²⁴ Navodi još kako je ovaj tip nalažen »na većem broju kasnoantičkih lokaliteta u Dalmaciji« citirajući pritom Fialu i Čremošnik.²⁵ U daljem tekstu spominje čak i nalaz iz Starigrada (ne znam kojega, valjda onoga kod Zadra, op. S. G.) koji podatak uzima iz članka Clairemonta koji nam na žalost nije bio dostupan.²⁶

Ista se autorica dotiče ovih čaša u još jednome radu ubrajajući ih u najtipičnije oblike 3. i 4. st.²⁷

U obradi antičkog stakla u Sloveniji, Sonja Petru donosi i dvije čaše, jednu polukružnu, a drugu s ravnim dnom, i obje datira u 4. st.²⁸

Iz Ptuja su poznata također dva primjerka. Autorica oba datira u drugu polovicu i kraj 4. st.²⁹

Par čaša potječe s teritorija BiH. Jedna je iz kasnoantičke grobnice i datira se u 4. st., jednako kao i fragmenti sličnih koje se ne donose, a potječu iz Duvna, Mogorjela i Stoca.³⁰

S Panika kod Bileće gotovo je u potpunosti sačuvana i čaša koja na sebi ima nepotpun natpis.^{33a}

²¹ V. Šaranović-Svetek, Antičko staklo u jugoslavenskom delu provincije Donje Panonije, Vojvodanski muzeji - posebna izdanja, Monografije VII, Novi Sad 1986, 12, tip 1, varijanta B, T. II:1,2,3, katalog 15-19.

²² Ista, n. dj., 35 i 51.

²³ A. Cermanović-Kuzmanović, Antička Duklja - nekropole, Cetinje 1975, 159, tip III/1B, grob 2:2 i grob 219:1.

²⁴ Ista, n. dj., 159, tip III/1A, grob 105A:9; grob 235:1; grob 301:1.

²⁵ Ista, sp. mj.

²⁶ Ista, sp. mj., bilješka 31. Usp. Ch. Clairemont, The Glass Vessels. Excavation at Dura - Europos, Final Report IV, Part V, New Haven 1963.

²⁷ Ista, Pregled i razvitak rimskog stakla u Crnoj Gori, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976, 177, T.II:8.

²⁸ S. Petru, Rimsko steklo Slovenije, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976, 17 i 32, T.IX:1,5.

²⁹ Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stakla v poetovionu, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976, 49, T.VII:56, 57.

³⁰ V. Paškvalin, Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976, 118, T.VIII:5.

^{33a} I. Čremošnik, Rimsko naselje na Paniku kod Bileća, Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s.sv. XXIX, Sarajevo 1976, 118, 120, T. XX:1. Čaša je od blijedozelenkastog stakla a ispod oboda su ugravirana slova V (I) V A od kojih nedostaje slovo I jer se nalazilo na mjestu na kojemu je čaša oštećena. Glede proizvodnje stakla (str. 119) uopće ne dovodi u pitanje postojanje staklarskih radionica u Dalmaciji nego samo to dopunjuje mišljenjem kako je »cvat radionica u provinciji Dalmaciji bio sigurno duži do kraja IV. vijeka«. U prilog tome navodi fragmente »čiste i jasne boje« dok su drugdje

Tri primjerka iz Ptuja navodi i Curkova,³¹ dok na prostoru starokršćanskog centra Emone nalazimo znatan broj tih čaša, doduše vrlo fragmentarno sačuvanih.³² S obzirom na velik broj sličnih koničnih čaša u Sloveniji, Plesničar smatra kako se mora računati s domaćom proizvodnjom. Tome u prilog govori i nalaz ostataka staklarske peći i fragmenata polukružnih čaša u prostoriji XXXI.³³

Ista autorica navodi i dva primjerka iz grobnih cjelina, od kojih je onaj drugi datiran novcem Decija.³⁴

U Hrvatskoj je do sada objavljeno samo nekoliko primjeraka različitih inačica ovoga tipa. Kao »vrlo rasprostranjen oblik« spominje ih V. Damevski, navodeći kako je uslijed »grube izrade vjerojatno služio za ambalažu«.³⁵

Primjerak iz Samobora, koji se nalazio u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, donosi V. Paškvalin.³⁶

Čašu iz Ludbrega publicirala je K. Simoni,³⁷ a dvije potječu iz Asserije.³⁸ Jedna je ornamentirana kružićima, dok za drugu autor navodi kako je »zbog slabijih analogija za direktnu komparaciju, moguće samo pretpostaviti da su se i one izrađivale u 3. i 4. st., najvjerojatnije u rajnskim radionicama«.³⁹

Kasnoantičkog je stakla, pa tako i fragmenata ovih čaša, nađeno istraživanjima u Dioklecijanovoj palači. Svi se nalazi pretežito datiraju u 4. i rano 5. st.⁴⁰

»većinom neodređene i nečiste boje«. Sve se to odnosi na fragmente maslinaste boje. Uz staklarske radionice u većim centrima pretpostavlja i postojanje lokalnih. Glede Dalmacije dalje kaže: »Već se ranije pretpostavljalo da su u Dalmaciji oko Zadra postojale radionice stakla, a za Aquileju je to sigurno dokazano.« U bilješki uz ovaj citat navodi rad *F. Fremersdore*, *Die Denkmaler des romischen Köln V*, 1959, 8, koji nam na žalost nije bio dostupan. Na kraju smatra kako su uz druge radionice, na Paniku postojale i radionice stakla za što su joj dokaz »posude sasvim tankih zidova« ali i nalaz primitivne peći za staklo koja odgovara vremenu od 5. do 12. stoljeća. Još o peći vidi na str. 46, sl. 1.

³¹ *I. Mikl Curk*, *Poetovio I*, Katalogi in monografije 13, Ljubljana 1976, 45, T.IV:2; 44, T.IV:3, 12.

³² *Lj. Plesničar-Gec*, *Starokršćanski center v Emoni*, Katalogi in monografije 21, Ljubljana 1983. Vidi pojedine primjerke na tablama 24-28 i tabli 43.

³³ *Ista*, n. dj., 72.

³⁴ *Ista*, *Severno emonsko grobišče*, Katalogi in monografije 8, Ljubljana 1972, grob 194, T.LV:14 i grob 214, T.LX:9.

³⁵ *V. Damevski*, *Pregled tipova staklenog posuda iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva*, *Arheološki vestnik XXV/1974*, Ljubljana 1976, 66, T.XV:2.

³⁶ *V. Paškvalin*, n. dj., 119, T.XI:2.

³⁷ O tome u publikaciji *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, *Arheološki muzej Zagreb*, Zagreb 1994, 111, sl. 142b.

³⁸ *I. Fadić*, *Antičko staklo Asserije iz Arheološkog muzeja u Splitu, Benkovački kraj kroz vjekove*, *Zbornik 2*, Benkovac 1988, 52, sl. 6, T.12:4a, b. Autor oba primjerka tretira kao zdjelice, a ne čaše.

³⁹ *Isti*, n. dj., 45.

⁴⁰ *M. Rachel DeMaine*, *Roman Glass from Diocletian's Palace At Split, Yugoslavia, Diocletian's Palace, American - Yugoslav joint excavations, vol. IV*, Split 1979, 24,

Kratko se pitanjem ovakvih čaša pozabavio i B. Kirigin. Međutim, on i neke različite oblike ubraja u isti tip, dijeleći sve navedene čaše prema boji i karakteristikama stakla.⁴¹

Po mome mišljenju, takva je podjela neprihvatljiva bez obzira na to što svi primjerci pripadaju otprilike istom vremenu. Bez autopsije teško je nešto decidirano kazati, ali mi se na osnovi crteža čini kako čaše br. 40 i 41 na tabeli 12 možda ne bi spadale u ovu skupinu. Iste bi se primjedbe mogle staviti i na primjerke br. 45 i 48 na tabli 13.

Sasvim sigurno ide u ovu skupinu osam čaša s table 14 (brojevi 50-57), koje autor ubraja u treću skupinu svoje podjele (zajedno s primjerkom na T. 13:49) što je naziva »translucent greenish glass bowls«. ⁴² Za sve njih navodi dataciju u 3. i 4. stoljeće i, što je vrlo značajno, pretpostavlja njihovu proizvodnju u lokalnim radionicama u Saloni.⁴³

U prilog lokalnoj salonitanskoj proizvodnji navodi poznati natpis staklara Pashazija (CIL III, 9542) s Manastirina u Solinu,⁴⁴ nalaz staklarske peći u blizini Foruma⁴⁵ te velik broj nalaza neobrađenog stakla na položaju Ilinac ispred Porta Cesarea.⁴⁶

Posljednji objavljeni primjerak ovog tipa potječe iz sela Lučana nedaleko od Sinja.^{46a} Čaša je nađena u grobnici »a pozzetto« tipa, i to u njezinoj prvoj fazi koju na osnovi brojnih grobnih priloga autor datira od kraja 4. st. do polovice 6. st.^{46b}

Po svemu iznesenom vidi se kako ove slobodno puhane čaše mogu imati u osnovi dva oblika: polukružni i konični, odnosno njihove varijante koje su jednom dublje, a drugi put pliće. Osim toga, dno može biti sasvim zaobljeno ili

T.6:R5, datacija 4. st., možda rano 5. st.; T.6:R13, datacija sredina 4. st.; T.6:R14, datacija u kasno 3.-6. st.; T.6:R15, datacija ranije nego 4.-5. st.

⁴¹ B. Kirigin, Roman Glass Bowls from the Archeological Museum at Split, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77, Split 1984, 127-128, T.XII, XIII, XIV, kat. br. 40-57.

⁴² Isti, n. dj., 127. Spomenuti primjerak br. 41 potječe iz Asserije, a autor navodi mišljenje Salderna (bilj. 53) koji je ubraja u formu 12 po Isings. Doduše i za ostale sporne primjerke navodi podjelu po Isings, pa je stoga još teže prihvatiti podjelu s obzirom na boju.

⁴³ Isti, n. dj., 128.

⁴⁴ Isti, n. dj., 122.; Vidi i N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog doba u Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXX-LXXI, Split 1977, 81, bilj. 120.

⁴⁵ B. Kirigin, n. dj., 122.; S. Auth u C. Clairmonts, Excavations at Salona, Noyes Press 1975, 145-180 (citirano po B. Kirigin, n. dj., 121, bilj. 1).

⁴⁶ B. Kirigin, n. dj., 122.; N. Cambi, Neki kasnoantički predmeti od stakla s figuralnim prikazom u Arheološkom muzeju u Splitu, Arheološki vestnik XXV/1974, Ljubljana 1976, 148, bilj. 54, gdje navodi kako je i kod staklarske peći na Forumu također nađeno poluproizvoda. I Cambi s pravom smatra da je u Saloni proizvedeno staklo o čemu svi navedeni podaci nedvojbeno govore.

^{46a} A. Milošević, Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji, Diadora 12, Zadar 1990, 344, br. 25, sl. 8:4.

^{46b} Isti, n. dj., 339.

lagano udubljeno u središtu. Boja im je zelenkasta do maslinasto-zelena s različitim primjesama žućkaste. Debljina stijenki je u principu 1-2 mm. Uglavnom imaju ravno rezan obod, a koji put on može biti i zaobljen. Glede oblika oboda on je pretežito profiliran, ali može biti i izvijen prema vani.

Sve naše čaše imaju ravno rezan i više ili manje profiliran obod. Nešto je to naglašenije kod primjerka pod brojem 19. Jedino polukružna čaša pod brojem 5 ima lagano prema vani izvijen obod. Istog su zaravnjenog i profiliranog oboda i čaše koje donosi B. Kirigin, a potječu iz Salone ili krajeva bližih Saloni.

Od primjeraka iz Resnika kod 22 se oblik sigurno može definirati kao polukružan odnosno poluloptast, kod 5 kao koničan (br. 25-29), dok za dva (br. 4 i 10) nije moguće sa sigurnošću nešto preciznije kazati premda smo ih u katalogu naveli kao polukružne.

Zanimljivo je i kako uopće klasificirati te posude: kao zdjelice ili kao čaše? Sama engleska riječ bowl, koja se vrlo često rabi kod opisa ovih recipijentata, može označivati i jedno i drugo.⁴⁷ Možda bi najsvrsishodnije bilo konične primjerke, kojima je odnos visine i širine otprilike u odnosu 1:1 ili pak nešto više u korist visine, nazivati čašama, a ostale, kojima je širina veća od visine, zdjelicama. Tu bi se eventualno opet mogla napraviti podjela na dublje zdjelice, kojima je širina za otprilike jednu trećinu veća od visine, i pliće, kojima je odnos visine i širine u odnosu 1:2 ili više.

Glede podrijetla tog oblika, Vessberg misli kako je uzor nađen u metalnim izradevinama.⁴⁸ Susan Auth kaže da se radi o najjednostavnijem obliku posuda za piće,⁴⁹ dok V. Damevski smatra da su ovi oblici služili za ambalažu

⁴⁷ Vidi u Englesko-hrvatski ili srpski rječnik, sedmo izdanje s appendixom, Zagreb 1974, 106. Tu se navode nama interesantna značenja: zdjela, plitica; duboka čaša. Upotrebljava se također i izraz »beaker« što se u spomenutom Rječniku (str. 74) prevodi sa: kupa, čaša, pehar, dakle ipak nešto što nije pliće, dakle zdjelica. Talijanski autori često upotrebljavaju termin »bicchiere« u značenju čaša (usp. *M. Deanović - J. Jernej*, Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik, Školska knjiga Zagreb 1973, četvrto prošireno izdanje), dok za niže i šire primjerke upotrebljavaju izraz »coppa« (isti Rječnik, str. 166, prevodi to kao: kupa, čaša, pehar). U njemačkoj literaturi imamo termin »die Schale« u značenju »šalica«, dok se izraz »die Schussel« prevodi kao zdjela ili plitica. Usp. *A. Hurm*, Njemačko-hrvatskosrpski rječnik, III. dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1968, str. 621 i 622. Slovenski autori upotrebljavaju termine »kozarec« i »kupa«, oba u značenju čaša (Vidi *J. Jurančič*, Slovensko-srbskohrvatski slovar, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 431 (kozarec) i 453 (kupa) u značenju: čaša, kupa, pehar. Naši autori upotrebljavaju termine čaša i zdjelica, ali ponekad i, makar za ovaj oblik, neprecizan izraz pehar. Kod *P. Skok*, Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU, Zagreb 1971, 133, s.v. behar = pehar, navode se značenja vrč i krčag. U *V. Anić*, Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb 1991, 453, s. v. pehar donose se nama zanimljiva značenja: 1. veća posuda za piće, viša nego šira, u obliku velike čaše na podnošku; vrč, krčag. S druge strane Skokov Rječnik (str. 237) za termin kupa kao prvi sinonim donosi izraz čaša. Anićev Rječnik (str. 298) navodi kao izvorni, opisni izraz - čaša za vino. Jednako se tako ponekad upotrebljava i termin šalica (kako se npr. prevodi njemački izraz die Schale - vidi gore), što isti Rječnik (str. 706) definira kao »manja posuda s ručkom sa strane«, pa je očito kako taj izraz ne može stajati.

⁴⁸ Vidi bilj. 17.

⁴⁹ Vidi bilj. 14.

navodeći kao argument »grubu izradu«. ⁵⁰ Premda autorica osim grube izrade (za taj navod mislim da nije točan) ničim više ne osnažuje svoju pretpostavku, sasvim je moguće da ima pravo. Naime, čaše koje Isings klasificira kao formu 32⁵¹ imaju gotovo uvijek profiliran i zaravnjen obod kao i ove koje spadaju u formu 96. Može se prihvatiti mišljenje više autora kako su čaše forme Isings 32 (s uleknućima na tijelu) najvjerojatnije služile kao recipijenti za čuvanje kakvih aromatičnih tvari, mirisa ili pomasti.⁵² Čaše te grupe, koje Vessberg klasificira kao grupu A II, nađene su zajedno s poklopcima što je, uz ostalo, zaista snažan argument za tu tvrdnju.⁵³ Stakleni su recipijenti, premda lomljivi, uslijed neporoznosti i sposobnosti zadržavanja vrijednosti sadržaja, upravo idealni za takvu namjenu.⁵⁴

Čaše spomenute forme Isings 32 nalazimo sve do prvih decenija 4. st.⁵⁵ Nije stoga nemoguće da je njihovu funkciju dijelom preuzeo još sredinom 3. st. i oblik Isings 96 čiju pojavu sigurno možemo pratiti sve do sredine 5., a po nekim autorima i do 6. st.

Osim toga, važno je još jednom upozoriti kako velik broj ovakvih recipijenata ima sasvim zaobljeno dno, a takvo je vrlo nepogodno za stajanje. Čak i primjerci, bilo poluloptasti ili konični, koji imaju lagano udubljeno dno, nisu osobito stabilni. Možda bi i to mogao biti dodatan argument u prilog mišljenja kako su ovakvi recipijenti, iako ne isključivo, ponajviše služili za pohranu kakvih tvari, osobito onih iz kruga medicinskih i kozmetičkih preparata ili sirovina.

Drugu mnogo manju grupu čine dvije plitke zdjelice, jedna bez ukrasa i druga s ukrasima.

30. Djelomično sačuvana veća polukružna zdjelica od blijedozelenkastog stakla, lagano prema unutra zavrtačenog i zaravnjenog oboda. Na čitavoj su zdjelici vidljive niti stakla nastale izvlačenjem prigodom izradbe. (v. 5,1 cm, š. 19 cm) (T. 5:30)

31. Većim dijelom sačuvana manja polukružna formirana zdjelica od zelenkastog stakla, lagano zakošenog i zaravnjenog oboda. Na čitavoj se površini s vanjske strane nalazi ukras izveden brušenjem. Nešto ispod oboda teče široka plitka kanelira. Centralni motiv čini prikaz guske glavom okrenute prema gore i unazad. Obrubljen je nizom povezanih manjih krugova, izraden, čini se, spajanjem položenih i gotovo zatvorenih slova S. Moguća je ipak i nešto drugačija izvedba. Unutar tog kruga, ali i izvan njega, nalazi se još nekoliko dijelom necjelovitih i teško prepoznatljivih prikaza. S unutrašnje strane zdjelica

⁵⁰ Vidi bilj. 35.

⁵¹ C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, 46-47.

⁵² Vidi o tome S. Gluščević, *Staklene čaše s udubljenjima iz rimske luke u Zatonu, Diadora 16* (u tisku), gdje se donose relevantna mišljenja.

⁵³ O. Vessberg, n. dj., 119.

⁵⁴ Više o tome, a u svezi čaša forme Isings 32, vidi u L. Taborelli, *Vasi di vetro con bollo monetale - Nota sulla produzione, la tassazione e il commercio degli unguenti aromatici nella prima età imperiale*, Opus I, Roma 1982, 315-340; *Isti, Vasi di vetro con bollo monetale: Adenda I*, Opus XI, Roma 1992, 93-100.

⁵⁵ A. Cermanović-Kuzmanović, *Antička Duklja - nekropole*, 162.

ukrašena malim centralnim, također brušenim, krugom te još tri veća koncentrična kruga. (v. 3,9 cm, š. 13,2 cm) (T. 5:31, 31a; T. 6:31b)

I ovakvih je zdjelica nađeno u razmjerno velikom broju. Isings ih naziva plitkim zdjelicama ubrajajući ih u formu 116, koju opet dijeli na a) zdjelice bez ukrasa i b) ukrašene zdjelice.⁵⁶ Sve zdjelice prve grupe datira u 4. i rano 5. st., dok dekorirane stavlja uglavnom u 4. st.

U obje ove grupe ubrajaju se i zdjelice čija vanjska forma izgleda poput segmenta luka. Kod njih obod nije zakrenut prema unutra kao kod našega primjerka br. 30, nego se jednostavno produžuje linija tijela prije zakrivljenja. Neke pak imaju i lagano uvučene pa opet izvijen obod tako da se dobiva lagano profilirana forma.

Za ukras identičan našem pod brojem 31 nismo našli analogija u literaturi koja nam je na raspolaganju, premda je sigurno da je, jednako kao i u drugim sličnim slučajevima, bilo izrađeno više takvih primjeraka. Jedini sličan detalj, i to onaj uvjetno nazvanih položenih slova S, nalazimo na jednoj zdjelici iz Gorsiuma,⁵⁷ iako je ukras ostalog dijela potpuno geometrijski i sasvim različit od našega. Barkóczy taj primjerak klasificira kao ravnu zdjelicu s urezanim ukrasom⁵⁸ datirajući je u posljednju trećinu 4. st.⁵⁹ Iz te grupe navodi još nekoliko primjeraka s urezanim ukrasom, također iz Gorsiuma.⁶⁰ Za sve njih smatra kako su produkt jedne iste radionice. Tri primjerka s urezanim figuralnim ukrasom stavlja u drugu grupu. One doduše jesu nešto dublje i on ih naziva polukružnim šalicama.⁶¹ Nama je zanimljiv njegov navod u kojem kaže kako panonske staklarske radionice nisu nikada proizvodele ovaj tip, ali da su ih proizvodili u Italiji i Dalmaciji.⁶² Misli da su u Panoniju došle putem trgovine, a sve ih datira u drugu polovicu 4. st.

Na slične zdjelice (bez ukrasa) osvrće se i K. Goethert-Polaschek u sklopu obrade rimskog stakla iz trijerskog muzeja, datirajući ih nakon 324. godine.⁶³

Primjerak iz Sirmijuma, jedini u obrađivanom dijelu donje Panonije, na »osnovu analogija i brušenja na obodu«, datiran je u 4. st., a smatra se rajnskim proizvodom.⁶⁴

Ovim se zdjelicama bavi i M. Ružić. Premda ih ubraja u formu 116 po podjeli C. Isings, ipak ih dijeli na dvije svoje podskupine: IV/7 i IV/8.⁶⁵ Za prvu grupu kaže kako često mogu biti ukrašene ornamentom, datira ih u 4. i prvu polovicu 5. st., a smatra ih kelnsko-rajnskim importom. Istu provenijenciju

⁵⁶ C. Isings, n. dj., 144, form 116 a, b.

⁵⁷ L. Barkóczy, Pannonische Glasfunde in Ungarn, 68, br. 53, T.IV:53.

⁵⁸ Isti, n. dj., 67.

⁵⁹ Isti, n. dj., 69.

⁶⁰ Isti, n. dj., 68-69, br. 52-58.

⁶¹ Isti, n. dj., 66-67, br. 46-48, T.V:46-48.

⁶² Isti, n. dj., 66. Iz teksta nije jasno na osnovi kojih činjenica izvodi tu tvrdnju.

⁶³ K. Goethert-Polaschek, Katalog der römischen Gläser, 349, T.17, forma 15a. Nalaze se u grobovima 180, 253 i 274.

⁶⁴ V. Šaranović-Svetek, Antičko staklo, 11, Tip 2, Kat. 8, T. I:1.

⁶⁵ M. A. Ružić, Rimsko staklo u Srbiji, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja, knjiga 13, Beograd 1994, 38-39.

navodi i za drugu grupu, s tim da dataciju stavlja od druge pol. 4., do prve polovice 5. stoljeća.

U meni dostupnoj literaturi našao sam samo jedan primjerak u Hrvatskoj koji bi spadao u ovaj tip. Radi se o brušenjem ili graviranjem (iz teksta se naime to jasno ne čita) ukrašenoj zdjelici iz Bakra na kojoj ukras »predstavlja poprsje na sredini i delfine koji ga okružuju«. ⁶⁶ Kao analogiju Damevski navodi vrlo sličnu zdjelicu iz Kölna koja je datirana u 3-4. st.

Sukladno svim ovim konstatacijama glede provenijencije, to više začuđuje navod Barkóczyja o njihovoj proizvodnji i u Dalmaciji, premda se ni ta mogućnost a priori ne smije isključiti osobito u svjetlu nalaza polukružnih čaša odnosno staklenih poluproizvoda i staklarske peći u Saloni.

Posljednjoj skupini pripada zapravo samo jedan primjerak.

32. Djelomično sačuvana, konično formirana zdjelica od zeleno-žutog stakla, profiliranog i zaravnjenog oboda. Sredina je plašta ukrašena ovalnim uleknućima (depresijama) tako da se stvara dojam nabora. Dno nedostaje. (sač. v. 5,6 cm, rek. š. otvora 17,1 cm) (T. 6:32)

I ove su zdjelice slobodno puhane pa je sasvim razumljivo kako postoje stanovite razlike u izvedbi tijela i dna. Stijenke su tako manje ili više nagnute, a sam oblik može biti više koničan ili polukružan. I dno može biti zaobljeno ili, češće, lagano udubljeno. Dosljedna je izvedba oboda koji je uvijek profiliran i zaravnjen, jednako kao i kod prve grupe polukružnih čaša.

Tip zdjelica s dubokim udubljenjima Isings klasificira kao formu 117, datirajući sve navedene primjerke u 4. st. ⁶⁷

Komparacija imamo dosta. Jednoj se, datiranoj »oko 4. st.«, kao mjesto provenijencije navodi rajnska oblast. ⁶⁸

Primjerak iz Muzeja Curtius datira se u drugu pol. 4. i početak 5. st. ⁶⁹

Iz muzeja u Trijeru navode se primjerci svrstani u dvije forme od kojih je forma 15b polukružnog oblika, dok je forma 28 identična našem tipu. ⁷⁰ Datacija prvoga tipa jest 4. st., a drugoga druga pol. 4. st. ⁷¹

Pažnju ovim zdjelicama poklanja i Calvi, navodeći kako je ova vrsta dekoracije česta na staklenim i na keramičkim proizvodima od kraja 2. do kraja 4. st. Spominje osobitu raširenost u galskim krajevima uz napomenu kako nedostaju među orijentalnim staklom. ⁷²

Usljed koncentracije, neujednačenosti oblika, materijala i izradbe, Calvi dozvoljava pretpostavku da su ovakve zdjelice jedan od akvilejskih staklarskih proizvoda 4. st. ⁷³

⁶⁶ V. Damevski, Pregled tipova staklenog posuda, 66, T.XIV:1.

⁶⁷ C. Isings, n. dj., 147-148.

⁶⁸ Glass from the Ancient World, The Ray Winfield Smith Collection, A special exhibition- 1957, The Corning Museum of Glass in the Corning Glass Center- Corning, New York, br. 303.

⁶⁹ M. Vanderhoeven, n. dj.

⁷⁰ K. Goethert-Polaschek, n. dj., forma 15b i forma 28.

⁷¹ Ista, sp.mj.

⁷² C. Calvi, I vetri romani, 173, T.26:1, T.P:2.

⁷³ Ista, n. dj., 174.

Djelomično sačuvanu zdjelicu iz groba pod tegulama s nekropole u Cellasu Barkóczy datira u 2. pol. 4. st.⁷⁴

Isti autor se ovome tipu ponovno vraća u sklopu obrade stakla u Madarskoj. Pritom datacije navedenih primjeraka idu od druge polovice odnosno kraja 4. st. do prve polovice 5. st.⁷⁵ Na istome mjestu navodeći analogije spominje i zdjelicu iz Starigrada kod Zadra.

Neke primjerke nalazimo i u Bonnu, među njima jednu u sarkofagu datiranom u 4. st.⁷⁶

M. Ružić ih smatra panonsko-mezijskom odnosno neodređenom formom klasificirajući ih kao svoj tip IV/9 i datirajući ih u 2. pol. 4. i prvu pol. 5. st.⁷⁷

Samo jedan necjelovito sačuvan primjerak nalazimo u Ptuju, a i taj je datiran u kraj 4. st.⁷⁸ Zanimljivo je u tom kontekstu kako na kolokviju o antičkom staklu, održanom u Ljubljani 1974. godine, osim spomenutog nije naveden više ni jedan primjerak toga tipa.

Međutim, već spomenutim istraživanjima starokršćanskog centra u Emoni, osim navedenih polukružnih čaša, našlo se još dosta kasnoantičkih staklenih oblika, među njima i šest primjeraka kojih se oblik može prepoznati i uvrstiti u formu 117 po C. Isings.⁷⁹ Po istoj autorici, Plesničar ih datira u 4. st., drži da su galsko-rajnskog podrijetla, uz navođenje pretpostavke C. Calvi o njihovom akvilejskom podrijetlu.⁸⁰

Iz Dalmacije, a koliko mi je poznato i sa šireg prostora, imali smo samo dva slična primjerka. Jedan potječe iz Argyruntuma⁸¹ (Starigrad kod Zadra), a drugi iz Andetriuma⁸² (Muća).

Osim Abramića i Colnaga, zdjelicom iz Starigrada bavio se i I. Fadić.⁸³ Međutim, na spomenutom mjestu, ali i u kasnijem izdanju istog, nešto izmijenjenog i literaturom proširenog, kataloga on zdjelicu datira u 1. i 2. st.⁸⁴

⁷⁴ L. Barkóczy, Die datiren Glasfunde aus dem 3-4. Jahrhundert von Brigetio, Folia Archaeologica XIX, Budapest 1968, 78, Abb. 37:5, kat. 45.

⁷⁵ Isti, Pannonische Glasfunde, 60-61, br. 29-30, T.III:29, 30.

⁷⁶ A. B. Follmann-Schulz, Die romischen Glaser aus Bonn, 118, grob 49 (u sarkofagu), br. 453, T.50:453; T.50:455 i dvije fragmentarne T.50:454, 456.; J. Koltes, La Verrerie Gallo-Romaine, Catalogue des collections archeologiques de Besançon VII, Paris 1982, 58, br. 164, T.38:164, datira zdjelicu u 4. st.

⁷⁷ M. A. Ružić, Rimsko staklo, 40, stavlja zdjelice u formu Isings 117, a spominje četiri primjerka.

⁷⁸ Z. Šubic, Tipološki in kronološki, 44, br. 45, sl. 6.

⁷⁹ Lj. Plesničar-Gec, Starokršćanski center v Emoni, 72, T.27:13, 14, 15, 16; T.28:19; T.42:11.

⁸⁰ Ista, sp. mj.

⁸¹ M. Abramić-A. Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes XII, Wien 1909, 13-113. Fotografija zdjelice još je objavljena u Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954, 19, br. 23 i str. 45:2.

⁸² B. Kirigin, Roman Glass Bowls, 127-128, kat. br. 45, T.XIII:45.

⁸³ I. Fadić, Antičko staklo Argyruntuma, Katalozi 1, Zadar 1986, 32, forma 18, kat. br. 91., T.VII:5 (v. 6 cm, š. 10,8 cm).

⁸⁴ Isti, Antičko staklo Argyruntuma, Katalozi 3, Zadar 1989, 33, forma 18, kat. br. 91.

Nerazumljivo je dvoje: zašto ne citira npr. Isings i njezinu klasifikaciju (jer to čini za neke druge oblike) i drugo datacije u navedenoj literaturi, onoj koju sam mogao provjeriti, odnose se na 4. st., a nikada, kao i inače, ranije od druge polovice 3. st. Uz to u Katalogu 3. u citiranoj se literaturi navodi i njegov rad o antičkom staklu iz Asserije,⁸⁵ među kojim ne nalazimo zdjelica s uleknućem.

Drugi dalmatinski primjerak, kako smo kazali, potječe iz Muća. Analizirajući ga, Kirigin dolazi do pretpostavke koja govori o mogućoj ranijoj dataciji.⁸⁶ U katalogu koji slijedi ipak ga datira u 4. st.,⁸⁷ pa nije sasvim jasno koliko je ta datacija zaista ranija.

U svakom slučaju stoji konstatacija kako i ove dvije zdjelice, isto tako kao i našu, uz poštivanje svih oblikovnih razlika, moramo klasificirati kao formu 117 po C. Isings i datirati ih šire u 4. st.

Iz svega toga jasno proizlazi činjenica kako sva tri obrađivana oblika pripadaju vremenu kasne antike. Pod tim mislimo da pojava osobito polukružnih i koničnih čaša nikada nije ranija od sredine 3. st. Štoviše, datacija nekih autora ide sve do 6. st., ali za sada je to ipak sporadičan slučaj.

U svemu je do sada bilo poznato razmjerno malo primjeraka bilo kojeg od ovih tipova. Teško je nešto precizno kazati u tom smislu, ali ipak se čini kako se zapravo radi samo o stanju istraživanja kasnoantičkih lokaliteta na našoj obali. Da je tako, potvrđuje i ovdje obrađivani materijal koji je rezultat slučajnih nalaza dvojice ronilaca amatera. Tome u prilog ide i najnovije otkriće četiriju fragmenata i dviju cjelovitijih čaša (polukružne i konične) u luci antičke Savurdije⁸⁸ koja se spominje još na Tabuli Peutingeriani kao Silvo.⁸⁹ One su rezultat samo kratkih sondažnih istraživanja, pa je sasvim moguće da broj takvog i sličnog materijala predviđenim sistematskim istraživanjem bude znatno veći.⁹⁰

U istu bi svrhu bila dobrodošla istraživanja, makar i ograničenog opsega, u samom Resniku jer sav slučajno nađeni materijal nedvojbeno upozorava na jaku i bez sumnje značajnu aglomeraciju na tome mjestu. Kako je na početku kazano, s istoga mjesta potječe još dosta ulomaka staklenog posuda različitih tipova, isto tako kao i onih keramičkih, koje zbog ograničenog prostora ovom prigodom nije bilo moguće obraditi.

⁸⁵ Isti, Antičko staklo Asserije, 44, T. 11:7, kat. br. 138. Jedini recipijent s uleknućima jest navedena čaša forme Isings 32 koja se zaista može datirati u 1. i 2., ali jednako tako i u 3. stoljeće. Vjerujem kako se radi samo o previdu kod citiranja literature.

⁸⁶ B. Kirigin, n. dj., 128.

⁸⁷ Isti, n. dj., 131, kat. br. 45.

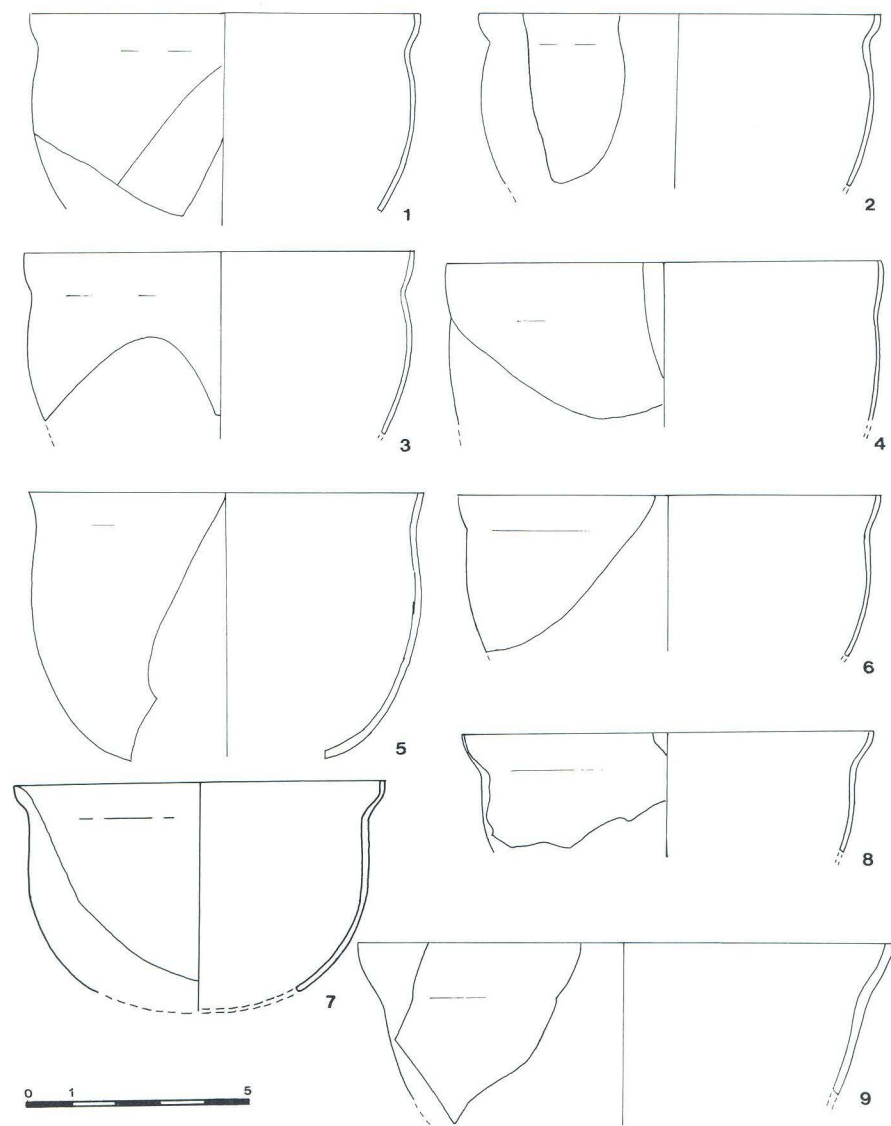
⁸⁸ Ostatke antičke luke u Savudriji (tal. Salvore) obrađuje već A. Degrassi, I porti romani dell Istria, Atti e memorie, n. s. V, 1957, 44-47.

⁸⁹ Isti, n. dj., 44. Ime se javlja i kod Ravenata u obliku Silbio i Silbonis, te kod Guide kao Silvium i Silbonis.

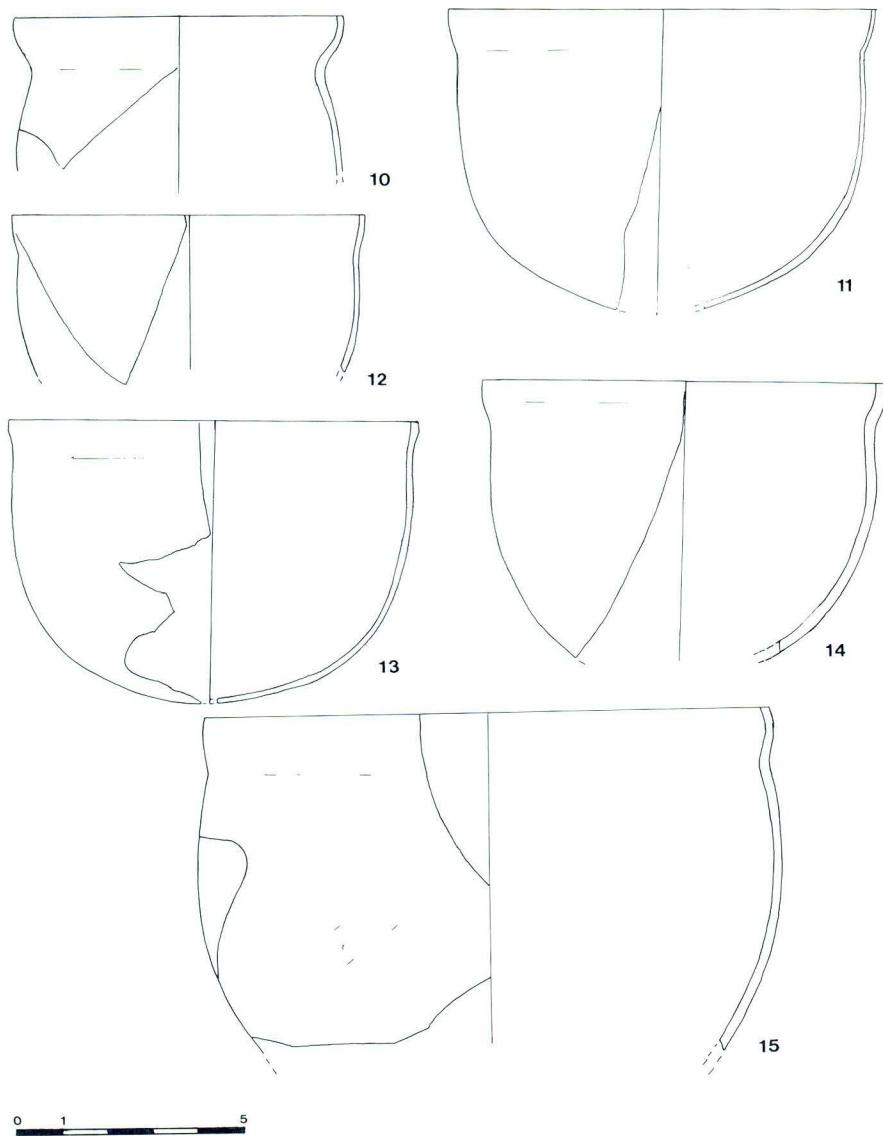
⁹⁰ Istraživanja je u rujnu i studenom 1995. godine proveo Arheološki muzej iz Zadra (S. Glušević i Z. Brusić) sa suradnicima u svrhu dobivanja detaljnog uvida u situaciju, a radi izgradnje gatova o spomenutoj uvali. Potrebno je kazati kako je sondama, iako vrlo ograničenim, utvrđen bogat kasnoantički sloj, a da se materijal, čini se kontinuirano, javlja sve do 16-17. stoljeća.

Čini se kako neki oblici, osobito čaše forme Isings 96, brojem znatno nadmašuju istovjetne nalaze s ostalih područja, pa makar i s dužnim oprezom već sada se može govoriti o njihovoj proizvodnji i u Dalmaciji. Važnu ulogu u tome imaju, razumljivo, i spomenuti nalazi iz nedaleke Salone (natpis, peč, neobrađeno staklo).

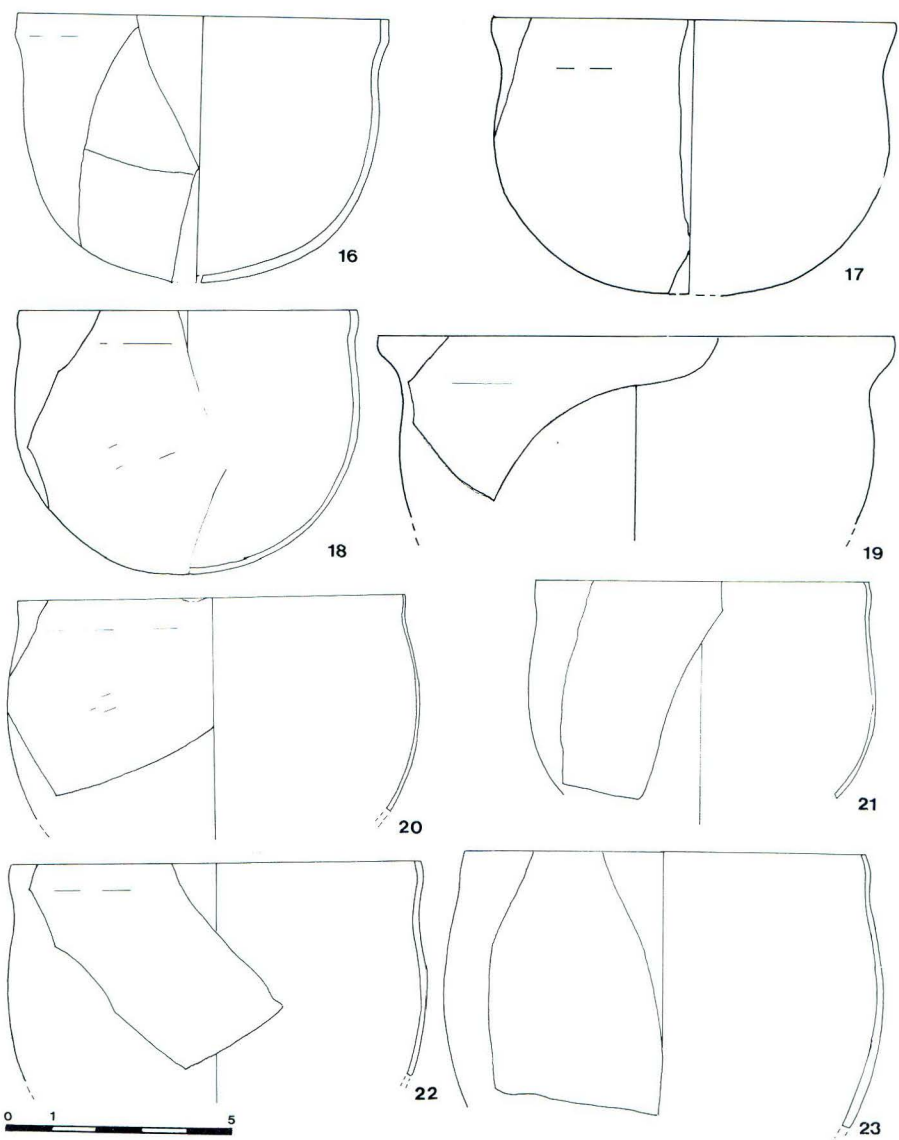
Ipak tek vrlo detaljnom analizom svih primjeraka, u sprezi sa svim spomenutim, moglo bi se eventualno doći do jasno determinirajućih karakteristika kojima bi se pojedini nalazi mogli klasificirati kao proizvodi kasnoantičkih staklarskih radionica u Dalmaciji.

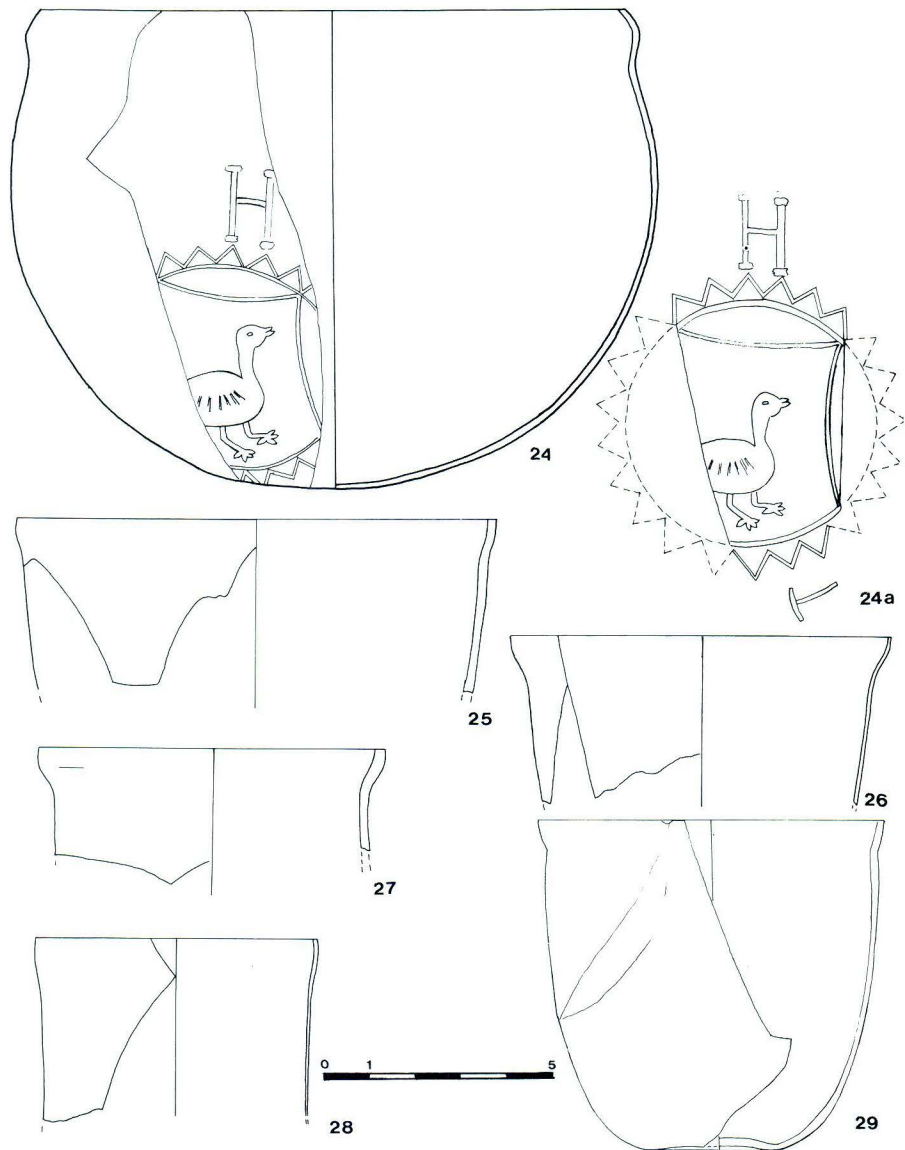
Polukružne čaše iz Resnika (T. 1:1-9)

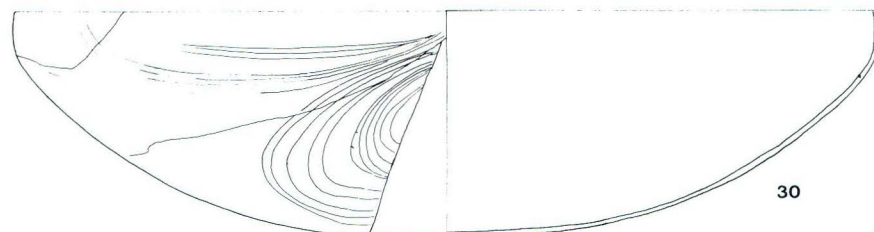
Polukružne čaše iz Resnika (T. 2:10-15)

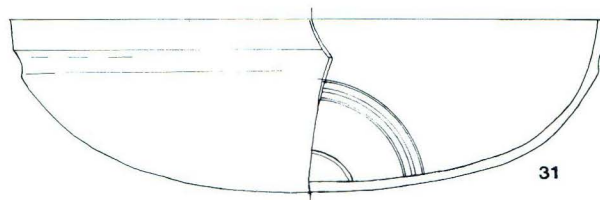
Polukružne čaše iz Resnika (T. 3:16-23)

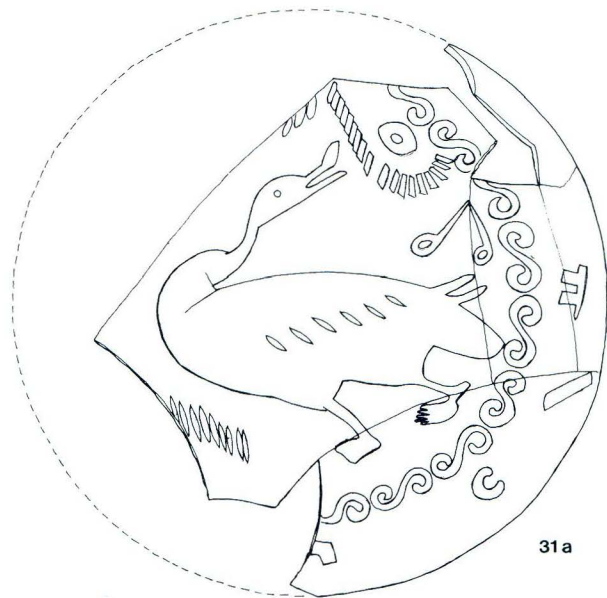
Polukružne čaše iz Resnika (T. 4:24-29)

30

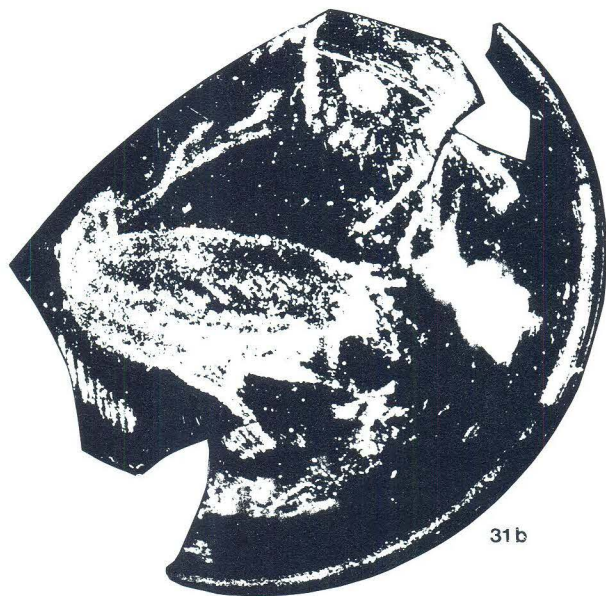
31

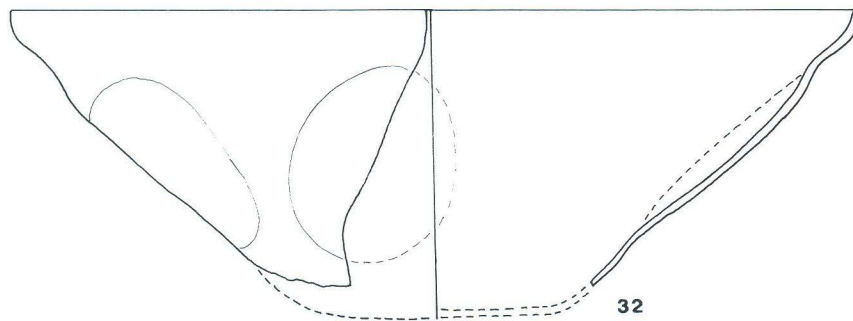
31a

Polukružne čaše iz Resnika (T. 5:30-31a)

31b

32

Zdjelice iz Resnika (T. 6:31b-32)

I REPERTI IN VETRO DEL PORTO TARDOANTICO DI RESNIK PRESSO TROGIR

Smiljan Gluščević

L'articolo tratta i ritrovamenti subacquei casuali di vetri tardoantichi a Resnik, non lontano da Traù (Trogir). Sono analizzate solo tre forme: i bicchieri semicircolari e conici (Isings forma 96), le tazze semicircolari (Isings forma 116) e le coppe coniche con depressioni (Isings forma 117). Sulla base di abbondante materiale comparativo, specie delle provincie occidentali dell'Impero Romano, se ne stabilisce la datazione per lo più al IV secolo. Considerando i reperti finora disponibili di bicchieri semicircolari in Croazia, il loro alto numero a Resnik, i recenti ritrovamenti a Savudrija e il ritrovamento di un forno, di vetro greggio e dell'iscrizione del vetraio Pashasius a Salona, si avanza l'ipotesi della loro produzione in Dalmazia.